

Kırık Hafıza ve Kırılgan Bilincin Üç Öyküsü: Tarih, Tarihsellik, Tarihselcilik

Araştırma makalesi / Research article

Burhanettin TATAR*

Three Stories of Incomplete Memory and Fragile Consciousness: History, Historicity, Historicism

---

Citation/©: Tatar, Burhanettin, (2019). Three Stories of Incomplete Memory and Fragile Consciousness: History, Historicity, Historicism, Milel ve Nihal, 16 (2), 265-278.

Abstract: Talking about history in a synoptic or panoptic way is another version of 'talking about something in its totality' (as a whole) which is the characteristic dimension of metaphysical tradition. This way of talking on history serves for experiencing solely a grand narration (or mythos in its literal meaning) itself, and not the history as a course of happening. For that reason, historicity as an ontological experience of history lets us realize that we understand history basically in terms of the question 'how', and not 'what. Namely, understanding history in terms of the question 'how' reveals the critical, fragile, changeable and unforeseeable dimension of the course of happening. Any significant discourse on history becomes immediately a part of history.

Keywords: History, Historicity, Historicism, Narration, Metaphysics.

---

* Prof. Dr., Ondokuz Mayıs Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İslam Felsefesi Anabilim Dalı [burhantatar@hotmail.com] ORCID: 0000-0002-4259-5335.

Atıf/©: Tatar, Burhanettin, (2019). Kırpık Hafıza ve Kırılğan Bilincin Üç Öyküsü: Tarih, Tarihsellik, Tarihselcilik, Milet ve Nihal, 16 (2), 265-278.

Öz: Bütüne dair konuşma (metafizik) geleneğinin bir başka formu olarak tarih hakkında bütüncül (sinoptik ve panoptik) konuşmak, bizi tarihle değil, tarih anlatısıyla, Vattimo'nun deyişiyle, 'sözlük anlamıyla mitos' ile yüzleştirir. Bu yüzden tarihin ontolojik tecrübesi olarak tarihsellik, bütün hakkında 'ne' değil, 'nasıl' sorusu eşliğinde ancak kırılğan yani farklılaşan bir süreç olarak konuşabileceğimizi fark ettirir. Tarih hakkındaki her bir (kayda değer görülen) konuşma, derhal tarihin bir parçası haline gelir.

Anahtar Kelimeler: Tarih, Tarihsellik, Tarihselcilik, Anlatı, Metafizik.

Tarih, tarihsellik ve tarihselcilik kavramları hakkında söylenen her söz ve yazı için sorulması gereken ilk soru, kanaatimizce, şudur: Bu söz veya yazı nereden hareketle, nerede ve nereye doğru konuşmaktadır? Bu soruyu sormanın amacı, sadece yukarıdaki kavramlar hakkındaki söz veya yazının bir boşlukta ortaya çıkmadığına dikkat çekmek değildir. Belki daha esaslı olarak, tarih, tarihsellik ve tarihselcilik kavramları hakkındaki her bir söz veya yazının hakkında konuştuğu şeyin bir parçasına dönüştüğüne yani ona eklemeliğine dair bir farkındalık oluşturmaktır. En kestirme haliyle söylersek, tarih hakkındaki her bir (kayda değer görülen) konuşma, derhal tarihin bir parçası haline gelir.

Burada gizemli görünen husus şudur: Tarih, tarihsellik ve tarihselcilik hakkındaki konuşmalar (söz ve yazı), genelde beşeri eylemler ve bu eylemlerle ilişkili olgular alanına belli bir zamansal-mekânsal mesafeden bakan bilinci hareket noktası olarak alıyor görünmektedir. Daha kestirme söylersek, söz konusu konuşmaların, 'eylem-olgu mekânı' karşısına 'bilincin mekânı'nı yerleştirdiği ve ikincisini merkeze aldığı intibasını edinmekteyiz. Dolayısıyla bu konuşmalar, bilincin, hakkında konuştukları eylem ve olguların ötesinde ve dışarısında bir yerde olduğu izlenimini verirler. Bu izlenime birbirine tamamen zıt görünen iki örnek üzerinden dikkat çekebiliriz. İlki eskatolojik tarih anlatıları (buna peygamberler tarihi de dahildir) ve ikincisi avangard sanat yanlılarının geleneğe dair söylemleri.

Özellikle semavi dinlerde Âdem kıssası ile başlatılan ve kıyamet öncesi son insan tasavvuru ile biten eskatolojik (uhrevi) tarih anlatıları yeryüzündeki insana dair 'bütün'ün oldukça kısa bir özeti vermeye çalıştıkları için sinoptik (*synoptic*) bir karaktere sahiptir. 'Bütün' hakkında konuştukları için eskatolojik tarih anlatılarına

-en azından bugünün tarih bilinci açısından- 'tarih' demek mümkün görünmemektedir. Zira tarih, Habermas'ın dikkat çektiği gibi, geleceğe açık olan, dolayısıyla hakkında bütüncül konuşmaların yapılmasına yani esaslı bir teoriye izin vermeyen süreçtir.¹ Dolayısıyla insanlık hakkındaki hiçbir bütüncül konuşma tarih değil, yalnızca sinoptik bir anlatıdır. Buna rağmen onlar, bir anlatı olarak, açık uçlu geleceğe ilerleyen tarihin bir parçasına dönüşür. Daha açık söylersek, eskatolojik tarih anlatıları 'nereden hareketle konuşmaktadır' sorusu bağlamında 'tarihin dışında bir yerden' konuşuyor görünmektedir. Ancak 'nerede konuşmaktadır' sorusu bağlamında 'şimdi-burada' ve 'nereye doğru konuşmaktadır?' sorusu bağlamında 'açık uçlu geleceğe doğru' izlenimi vermektedirler. Dolayısıyla eskatolojik tarih anlatıları, derhal 'dışarıda bir yerden' hareketle konuştukları tarihin içinde yer alırlar.

İlk elde zıtlık gösterse de avangard sanat taraftarlarının söylemleri de eskatolojik tarih anlatılarıyla aynı akıbeti paylaşır. Kabaca geleneğe bir başkaldırı, geleneksel yaklaşımları bir reddediş olarak ortaya çıkan ve 'devrimci sanat' etiketiyle ilgi toplayan avangart sanat eserleri ve bu eserlere dair marjinal söylemler², geleneği geri dönüşü olmayan bir keskin kırılmaya uğratma hedefine odaklanır. Dolayısıyla bu söylemler, tıpkı eskatolojik tarih anlatıları gibi, geleneği sinoptik bir yaklaşımla ele aldığı için 'geleneğin (dolayısıyla tarihin) dışında bir yer' de duruyor görünmektedir. Ancak bu tür avangard eserler ve onlara ilişkin marjinal söylemler, ortaya çıktıkları anda sanat geleneğinin veya tarihinin bir parçasına dönüşürler ve tarihin bir noktasına eklenirler. Bu durumu Marcelin Peleynet'in şu sözü oldukça güzel dile getirmektedir: 'Tarihteki bir kırılma, küçük küçük, kırılmalar tarihine dönüşür'.³

Dolayısıyla, tıpkı varlığın bütününe dair metafiziksel sistem veya söylemler gibi, tarihin bütününe dair konuşmalar, her ne kadar tarih-üstü bir görünüm arz etseler de her zaman kendi içinde

¹ Habermas'ın söz konusu yaklaşımı hakkında bir değerlendirme için bkz. Johann P. Arnason, "Theorising History and Questioning Reason", *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* 87 (1996): 1-20.

² Avangard kavramının geniş bir analizi için bkz. Chrysi Andriani Papaioannou, *Ahead of its Time: Historicity, Chronopolitics, and the Idea of the Avant-Garde after Modernism* (Leeds: The University of Leeds School of Fine Art, History of Art and Cultural Studies, Doktora Tezi, 2017).

³ Papaioannou, *Ahead of its Time*, 10.

asla bütünleşme eğilimi bulunmayan tarihsel sürecin bir yerinde konumlanırlar. Görebildiğimiz kadarıyla, bunun en temel nedeni, bütüncül konuşmaların her zaman 'ne' sorusu eşliğinde yola çıkmaları, bu sorunun rehberliğinde kaçınılmaz olarak bir 'bütün' tasavvuruna ulaşmaları ve en sonunda bu tasavvur etrafında eğleşmek yani dönüp durmak zorunda kalmalarıdır. Zira 'ne' sorusu, bir şeyin özünün, mahiyetinin dolayısıyla bütünün görülebileceği varsayımını, soruyu soran bilince dikte eder. Özellikle teorik veya spekülâtif düzlemde bu soru sorulduğunda ortaya 'metafiziksel' dediğimiz bir söylem tarzı çıkar.

Ne var ki, bu soru, 'bütün'ün görülebileceği veya bilinebileceği varsayımını dikte ettiği için, kaçınılmaz olarak kendi içinde zıtlık arz eden yarımalara veya ikili yapılara da yol verir: bütün ve parça gibi. Bütün değişmez kabul edildiğinden, sabite ve değişim ikiliği hemen belirmeye başlar. Buna bağlı olarak zaman-üstü ve zamansal, tarih üstü ve tarihsel, tümel ve tikel, evrensel ve yerel gibi çok sayıda zıt ikili ayrımlar sürgün verir. Buna göre 'tarih nedir' sorusu, kaçınılmaz olarak tarihin bir bütün olarak görülebilir olduğu varsayımını beraberinde taşıdığı için, bu soruyu ciddiye alan bir bilinç içinde tarih üstü, zaman üstü, evrensel, tümel, sabit gibi kavramlar bir tarafa, buna zıt görünen diğer kavramlar da karşı tarafa yerleşmeye başlar. Söz konusu karşıtlıklar içinde düşünen bilinç, kendisini 'bütünün içindeyse (bütünün bir parçası iken) bütünü nasıl bilebileceği' veya 'bütünün dışındaysa bütüne dair söylemin nerede ve nasıl anlam kazanacağı', şayet 'bütünün aynı anda hem içinde hem de dışındaysa geriye bütün diye bir şeyin kalıp kalamayacağı' gibi çok sayıda *aporia* (aşılabilir sınırlar) ile yüzleşirken bulur. Kısacası her metafiziksel söylemin içine düştüğü temel açmazlar 'tarih nedir' sorusu için de söz konusu olmaya başlar.

Batı felsefe geleneğinde, tarihin 'ne' olduğu sorusu eşliğinde düşünen bilincin ürettiği ve bütüncüllük iddiasında bulunan söylemler 'tarihselcilik' (*historicism*) etiketi altında toparlanmaktadır. Ancak bu gelenekte 'bütüncüllük iddiası' tabiriyle her zaman aynı şeyin kastedilmediğini belirtmemiz gerekir. Sözelimi Hegel'in *Tinin Fenomenolojisi* adlı eseri sinoptik bir tarih tasarımıdır. Bu eser bize 'bütün'ün (Geist, tin) – ancak ortaya çıktıktan sonra-- 'ne olduğunu' söyler. Daha doğrusu insanlık tarihi hakiki anlamını 'ne' sorusunun hakkıyla sorulabileceği bir noktada (Tinin kendi bütünlüğüne eriştiği anda) kazanmaya başlar. Daha önceki safhalar ancak

'nasıl' sorusu eşliğinde anlaşılabilir, dolayısıyla geride kalması kaçınılmaz safhalardır.

Buna karşın özellikle Dilthey'da bütüncüllük iddiası farklı tarihsel dönemlerin her biri için -farklı anlamlarda- geçerlidir. Bir başka ifadeyle, Hegel'de bütün (tin) üzerine yapılan vurgu, tikelleri iyice silikleştirdiği için, Dilthey, tikeller ile tümel arasında bir denge kurabilmeyi amaçlar. Bu amaç doğrultusunda birbirinden farklı tarihsel dönemlerin her birinin kendi içinde bütünlük arz ettiğini ileri sürer. Buna göre, sözgelimi antik Yunan tarihi ile Avrupa'nın ortaçağı kendi içlerinde ayrı bütünlüklere sahiptir. Ancak bu durumda Dilthey'in yaklaşımı sinoptik değil, bir tür panoptik tarih tasavvuruna dönüşmeye başlamaktadır. Zira Dilthey için asıl önemli olan insan hayatının belli bir tarihsel dönem içinde ne tür bir karakter kazandığı yani onun 'ne olduğu'dur. Kısacası, belli bir tarih içinde yaratıcı insan bilincinin ve hayat akışının ne olarak tezahür ettiğini bilmek, tarihsel dönemin anlamını ortaya çıkarmaktır.

Buradaki panoptik durum, farklı bir zamandaki araştırmacının, daha önceki bir dönem içinde yaşayan yaratıcı bilince veya hayat enerjisine, bu bilinçten sadır olan eserlere bakarak nüfuz etme, onunla bir tür empati kurma (divination) çabasıdır. Dilthey'a göre, araştırmacı farklı bir çağı kendi bütünlüğü içinde kavradığında, kendi dönemi ile araştırdığı dönemin farkını da kavradığı için gerçek bir tarihsel bilince erişir. Buna göre 'bütünün belli bir göz (tarihsel bilinç) karşısında kendisini teşhir etmesi, göstermesi, tamamen açık hale gelmesi' anlamındaki panoptik yaklaşım Dilthey'in tarihselciliğinin merkezi karakteri haline gelir.

İslam düşünce tarihinde İslam dini, 'ne' sorusu (hakikat nedir?, Kur'an'ın veya sünnetin anlamı nedir? vb.) eşliğinde ele alındığı için, Hz. Peygamber dönemi de genel olarak sinoptik ve panoptik tarih tasavvurlarıyla ilişkisi kurulabilecek tarzda anlaşılabilir görünmektedir. Özellikle kelimî ve fikhî mezheplerin Hz. Peygamber dönemine yaklaşımları sinoptik tarzı çağırılmaktadır. Bu mezheplere göre ilahi hakikat söz konusu dönemde 'ne ise o şekilde' açığa çıktığı için, 'anlam' (Kur'an ve hadisin anlamı) bu döneme ait görülür. Bu dönemin dışında kalan her türlü hakikati anlama çabası 're'y' yani bireysel veya kolektif (icma) 'görüş' (yorum) kategorisinde ele alınmıştır. Buna göre kıyas denilen akıl yürütme eylemi daima 'ne' sorusunun cevabına (nassın anlamı) dayalı olarak 'nasıl' sorusunun sorulmasıyla ilerlemektedir. Kısaca özetlersek, ne sorusu

bağlamında ortaya çıkan sinoptik tarih tasavvuru, nasıl sorusu bağlamında açık uçlu tarih tasavvuruna yerini bırakmaktadır.

Buna karşın tasavvufun Hz. Peygamber dönemine yaklaşımı ise daha ziyade panoptik bir görünüme bürünmektedir. Zira tasavvuf için asıl amaç, Hz. Peygamber ve bazı sahabeye hakikatin manevi boyutta 'ne' olarak görüldüğünü şimdi-burada tecrübe edebilmektir. Dolayısıyla tasavvuf hakikatin neliğinin manevi düzlemdeki teşhirine veya tezahürüne odaklandığı için, bütün'ün (ilahi hakikat) ancak kalbin aynasında ifşa olabileceğini kabul eder. Fiziksel göz (tarihsel, parça, kesret, zahir) karşısına manevi (kalp) gözü (bütün, vahdet, batın, tarih-üstü) koyarak, tasavvuf şimdi-burada (tarihi an, *ibn'ül-vakt*, *kairos*) panoptik bir hakikat tecrübesi yaşamayı amaçlar. Buna göre, tasavvufun kabullendiği tarihi an, asla kronolojik zaman ölçüsü ile anlaşılabilir bir şey değildir. Aksine o, *kairos* kelimesinin gösterdiği üzere, şimdi-burada Allah tarafından insana verilen imkân ve fırsatı en üst düzeyde (manevi olarak) tecrübe etme çabası olarak zamansaldır. Farabi ve İbn Sina'nın sudur teorilerinde yer alan 'müstefad akıl' kavramı da tarihi an içinde panoptik hakikat tasavvurunun rasyonelleştirilen bir örneği olarak görülebilir.

Çağımızda başta Fazlur Rahman olmak üzere, tarihselci yaklaşımı benimsemiş Müslüman entelektüellerdeki tarih tasavvuru, klasik gelenekte ortaya çıkan sinoptik tarih tasavvuruyla kısmen benzeşen boyutlara sahiptir. Söz konusu tarihselci yaklaşım için Kur'an'ın anlamı 'ne' sorusu eşliğinde ve sinoptik tarih tasavvuru (Hz. Peygamber döneminin kendi içindeki bütünlüğü) eşliğinde açığa çıkarılabilecek bir şeydir. Bunun nedeni 'parça'nın, ancak bu parçaların ait olduğu 'bütün' içinde anlaşılabilir hale gelmesidir. Dolayısıyla bir parçanın ne olduğuna (anlamına) karar verebilmek, ancak bütünün ne olduğunu belirlemekle mümkündür. Bu yaklaşım, günümüzdeki tarihselci göz ya da bilince, şimdikinden oldukça farklı bir tarihsel dönemi kendi bütünlüğü içinde kavrayabilecek bir güç atfeder ve böylece onu ayrıcalıklı bir statü içine yerleştirir. Bu ayrıcalıklı statü şu şekilde dile getirilebilir: Hz. Peygamber döneminde vahyedilen her bir ayet, tikelliğinden ötürü, ancak 'nasıl' sorusu eşliğinde ele alınabilir. Zira sebep-i nüzul, ancak 'nasıl' (olay nasıl gerçekleşti?) sorusu eşliğinde vahye yaklaşmayı mümkün kılar. Buna karşın tarihsel dönem kendi bütünlüğü içinde ele alındı-

ğında, tikel vahyin anlamı belirmeye başlar; vahyin 'ne' dediği kavranabilir bir boyuta erişir. Böylece tarihselci göz, aynı anda hem bütünü hem de bütün içinde tikeli görebilecek bir statü içinde konumlanmış olur. Görebildiğimiz kadarıyla, Fazlurrahman'ın 'atomistik yaklaşım' dediği klasik anlamlandırma faaliyeti karşısına yerleştirdiği kendi tarihselciliğinin ana karakteri budur.

Yukarıda kısaca ele aldığımız yaklaşımlar, fark edileceği üzere, belli bir tarihsel ortam içinde açığa çıkan bir şeyin, daha sonraki dönemlerde ancak 'ne' sorusu eşliğinde tarihsel, metafiziksel veya mistik boyutta kavranabilir veya tecrübe edilebilir bir boyuta eriştiği düşüncesini paylaşmaktadırlar. Ancak, 'ne' sorusu, bir şekilde mahiyet, cevher, öz gibi bütüne -her ne ise o şekilde- erişilebileceğine dair bir varsayımdan hareket ettiği için, bu varsayım, en temelde, tarihsel tecrübeden yoksun bir metafiziksel ön-kabul olarak kalmaktadır. Kısacası, her ne kadar bu yaklaşımlarda amaç belli bir tarihsel dönem içinde ortaya çıkan şeyi anlamak veya farklı boyutlarda tecrübe etmek olsa da söz konusu metafiziksel varsayım veya ön-kabul kaçınılmaz olarak (az sonra ele alacağımız şekliyle) 'tarihselliğin' üstünü örtmektedir.

Zira felsefi olarak söylersek, yukarıdaki yaklaşımlarda -buna Hegel ve Dilthey'in yaklaşımını da dahil etmekteyiz- 'bütün' denilen şey hem içeriden (tarihsel dönem içindeki tikeller aracılığıyla) hem dışarıdan (farklı bir zaman diliminden hareketle) kavranabilir bir şeye dönüşmektedir. Hem içeriden hem de dışarıdan kavranabilir olduğu için, bütünün sınırını belirleyen şey, gerçekte bizzat bu bütüne bakan gözün kendisi olmaktadır. Göz neyi görmekteyse ona bütün veya bütün içinde parça görevini yüklemektedir. Dolayısıyla, yazımızın başında belirttiğimiz gibi, bu yaklaşımları dile getiren söz ve yazı, anlamaya çalıştığı tarihin bir parçasına dönüşmektedir. Bu yüzden, sözgelimi, tarihselci yaklaşımın kendisi ile anlattığı tarihsel dönem aynı anlatının iki kurucu unsuru olarak birbirinden ayrıştırılabilir şeyler olmaktan çıkar.

Benzer durum klasik İslam düşüncesinde kelamî, fikhî, tasavvufî ve felsefî yaklaşımlar için de geçerli görünmektedir. Zira 'ne' sorusu, asla bu soru doğrultusunda ele alınan şeye dair bilinçten ayrıştırılamaz. Aksine ne sorusu, bu soruyu soran bilince, hakkında soru sorulan şeye dair bir yön ve ufuk sağlar. Böylece o şey, söz konusu sorunun yol açtığı ufuk içinde görünür hale gelir. Böylece ne sorusunu soran bilinç ile hakkında soru sorulan şeye dair bilinç, o

'şey'i birlikte inşa ederler. Bir şeyin bütününe yönelik 'ne' sorusu daima, duyuları, dolayısıyla bedeni, tikel tecrübeyi ve tarihselliği paranteze aldığı için, bir tür aşkınlık (*transcendence*) varsayımını veya ön kabulünü, soruyu soran bilince dikte eder. Bu ön kabul veya varsayımın ne ölçüde meşru ve kabul edilebilir olduğu tartışması yapılmaksızın doğrudan 'ne' sorusuyla işe koyulmak, daha önce belirttiğimiz gibi tarihselciliği veya metafiziği doğruluğu kendisinden menkul bir boyuta taşıyabilmektedir. Doğruluğu kendinden menkul her bütüncül söylem ise 'büyük anlatı' olarak kalmak yani bir inancın ifadesi şeklinde ele alınmak durumundadır.

Oysa belli bir tarihsel dönemin 'kendi içinde bütünlüğü' denen şey, dikkatle bakıldığında, şimdiye erişebilmiş metinler, tarihi kâlintılar, fragmanlar, söylentiler veya yorumlar aracılığıyla inşa edilmeye çalışılmaktadır. Bu duruma bir de araştırmacının bulgulara dair kendi zamansal hafızası eklendiğinde ortada yalnızca birbirinden ayrıksı duran tarihsel veya bireysel hafıza kalmaktadır. Söz konusu tarihsel bulgular arasındaki ilişkinin kendisi bizzat tarihsel bir vesika olmadığı yani sadece araştırmacının kurduğu veya kurguladığı bir şey olduğu için geriye kırpık hafıza kalmaktadır. Bu bağlantıyı araştırmacı kendi tarihsel (yani her an dönüşebilir) bilinci içinde ortaya çıkan kavramlar aracılığıyla yaptığı için bu bilinç de kırılğan haldedir. Bu yüzden tarihin bütününe veya belli bir tarihsel dönemin bütününe dair tarihselci yaklaşımlar, sonuçta kırpık hafıza (tikel anlatılar) ve kırılğan bilinç aracılığıyla inşa edilmelerine rağmen bu bilincin kırılğanlığını ve kırpık hafızayı örtme işlevini görürler.

Tarihsellik kavramının da aynı kırpık hafıza ve kırılğan bilinçle alakalı bir anlatısı söz konusudur. Buna rağmen o, ontolojik statüsü itibarıyla bütüncül tarih veya tarihselcilik kavramlarından kayda değer şekilde farklılaşmaktadır. Bunun en temel nedeni, tarihsellik kavramının, açık uçlu tarihsel süreci inşa ettiği için asla bütüncüllük iddiası bulunmayan, dolayısıyla 'ne' sorusu eşliğinde anlaşılabilir olan olaylara ve bu olaylara dair bilince referansta bulunmasıdır.

Bu noktada pek çok toplumda yaygın olan bir ön kabule yani 'tarih'in geçmişte olmuş bitmiş olgularla sınırlandırılmasına dikkat çekmemiz gerekmektedir. Bu ön kabul, belki Yunanca *historia* (araştırmak) kelimesinin sözlük anlamında en açık şekilde ortaya çıkmaktadır. Buna göre tarih, geçmişe tanıklık eden hususların araştırılmasıdır. Ancak Arapça 'tarih' kelimesinin dönem, zaman aralığı gibi anlamlara geldiğine baktığımızda doğrudan dikkatleri belli bir

zaman bilincine yönelttiği fark edilmektedir. Buna karşın yazımızda yer yer kullandığımız Yunanca *kairos* (fırsat, insana zamansal olarak verilen şans, imkân) kelimesine baktığımızda, tarih dediğimiz şeyin, tarihsellik zemininde daha esaslı olarak anlaşılabilir olduğunu fark edebiliriz. Buna göre tarihsellik, geçmişten günümüze erişen şeylerin bize şu an sunduğu imkân, fırsat veya şansın fark edilebilmesi ve bu fırsatın kullanılarak geleceğin yönlendirilebilmesidir. Kısaca söylersek, tarihsellik, geçmişin bize sunduğu güçten hareketle geleceği yönetme sanatıdır.

Tarihsellik kavramı açısından bakıldığında tarih kavramının geçmiş ile sınırlandırılmasının daha ziyade tarih biliminin (*historiography*) ürettiği tek yanlı bir imaj olduğu kolayca anlaşılabilir. Kuşkusuz, tarih bilimi, bir bilim olarak, kendisini bu tek yanlı imaj ile tatmin edebilir. Zira tarih biliminin amacı geçmişin şimdide epistemolojik olarak kristalize edilmesi yani karşımızda duran bir bilgi nesnesi haline getirilmesidir. Dolayısıyla tarih bilimine yön veren en temel varsayım, geçmişin şimdide nesneleştirilebilir (temsil edilebilir) bir karakterde olduğudur. Tarih bilimi, geçmişten gelen izlere dayalı olarak şimdide geçmişin bir temsilinin inşasıdır.

Buna karşın, tarihsellik kavramı açısından bakıldığında geçmiş dediğimiz gerçeklik alanı, asıl anlamını şimdi-burada bize sunduğu 'güç'ten alır. Bu gücün fark edilip geleceğe yönelik olarak kullanılması ise yaratıcı muhayyileyi gerektirir. Bir diğer deyişle, ilk elde tuhaf görünse de, tarih en köklü anlamını, geçmişin bize sunduğu potansiyeli geleceğe yön vermek amacıyla şimdi-burada özgün olarak biçimlendirebilen yaratıcı muhayyile aracılığıyla ifşa eder. Dolayısıyla tarih kavramı, geçmişten daha çok gelecekle ilgilidir. Tarih, geçmişin geleceğe sürpriz yapabilme yeteneğinin açığa çıkmasıdır. Tam da bu nedenle, tarihsellik kavramı, şimdi-burada tarih yapabilme, tarihe yön verebilme eylemine işaret eder. Geleceği yönlendirme gücünden yoksunlaşmış, dolayısıyla, yalnızca kendisine işaret eden bir geçmişin bize bıraktığı izler, tabir caizse, geçmişten bize gönderilmiş ve uçucu mürekkeple yazılmış mektuba dönüşür. Kısacası böylesi bir geçmiş, bir süre sonra kırpık hafıza ve kırılğan bilince tutunamayarak silinip gider.

Ele aldığımız şekliyle tarihsellik, geçmişin şimdi-burada geleceğe yönelik olarak sunduğu güç ve imkanların farkına varma ve bunu orijinal bir üretime dönüştürebilme hadisesi olarak, 'ne' sorusu değil, 'nasıl' sorusu eşliğinde anlaşılabilir. Tarihsellik daima,

bir şeyin nasıl var olduğu ve nasıl var olabileceği sorusu ile açığa çıkabilir. Bu yüzden bir şeyin neliği, ancak onun nasıllığına bakarak zamansal olarak anlaşılabilir. Bu bağlamda dikkatleri, kolay anlaşılabilir bir örnek olması açısından, Picasso'nun 'boğa başı' (bull's head) adını verdiği heykel çalışmalarına çekmek yararlı olabilir. Bu çalışmalarda boğa başı, hurdaya atılmış çocuk bisikletinin oturağı ve boğa boynuzu bisikletin direksiyonu ile oluşturulmuştur. Yani bir bisikletin iki parçası, yerinden edilerek, bisiklet ile asla uyuşmayacak yeni bir formun üretimi için kullanılmıştır. Böylece hurda (geçmiş) olarak görülebilecek nesnelerin şimdi-burada açığa çıkan gücü farklı bir gelecek için yaratıcı muhayyile eşliğinde biçimlendirilmiştir. Dolayısıyla hurda çocuk bisikleti 'ne' değil, 'nasıl' sorusu eşliğinde anlamını şimdi içinde yeniden (farklı biçimde) ortaya çıkarmıştır. Benzer şekilde bir şair, sadece geçmişte dilin ne dediğine veya dil hakkında ne dendiğine bakarak değil, kendi yaratıcı muhayyilesi sayesinde dilin yeni bir şey söyleme imkânını fark ettiğinde dili daha otantik anlar. Zira onun kendisine verdiği görev, dilin yeni bir şeyi söyleme gücünü şimdi nasıl açığa çıkaracağıdır. Metin karşısında yorumcunun görevi de, metnin bize şimdi burada konuşma gücünün (geçmişe dair bilinç aracılığıyla) nasıl açığa çıkarılabileceğini keşfetmektir. Onun sadece geçmişte ne dediğini belirlemek yorumcunun değil, tarihçinin görevidir.

Geldiğimiz bu nokta, tarihsellik kavramının kritik bir boyutunu daha yakından fark etmemizi mümkün kılmaktadır. Geçmiş, kendisini şimdide tekrar ederek değil, farklılaştırarak ifşa ettiğinde tarihsellik dediğimiz hadise açığa çıkar. Bu durum, tarihselci yaklaşım içinde kullanılan 'tarihsel' kelimesiyle tamamen zıtlık içindedir. Zira tarihselci yaklaşım, bir şeyin belli bir dönem içinde neliğini, yani özdeşliğini, kısacası değişmez (belirlenmiş) boyutunu 'şu' diye gösterilebilecek şekilde ele almak üzere 'tarihsel' kavramını kullanmaktadır. Dolayısıyla tarihselci yaklaşımda, bir şeyin hep aynı şekilde bu veya şu formunda gösterilebilmesi 'tarihsel' kavramı ile etiketlenir. Buna göre bir şeyin neliği, onun şu veya bu şekilde gösterilmesi ile aynı faaliyet alanına dahildir.

Oysa yukarıda ele aldığımız şekliyle, tarihsellik, asla bir şeyin neliğinin onun şu veya bu şekilde belirlenmişliği ile özdeşleştirilemeyeceğine dikkat çeker. Zira bir şeyin sahip olduğu güç veya imkân, onun farklı zaman dilimlerinde farklı biçimlerde yeniden açığa çıkabileceğine işaret eder. Dolayısıyla bir şeyin neliği, asla

onun şimdi-burada şu ya da bu oluşuna bakarak nihai olarak belirlenemez. Bu yüzden bizim yapabileceğimiz şey, onun geçmişte ve şimdi nasıl ortaya çıktığını araştırmak ve gelecekte nasıl ortaya çıkabileceğine dair tasarımlar geliştirebilmektir. Bu bağlamda bir örnek olarak Platon'un eserlerine ve onların yorum tarihine dikkat çekilebilir.

Platon'un eserleri, başta öğrencisi Aristo olmak üzere, bilahare Plotinus ve onun adıyla oluşan Yeni Eflatunculuk sonrası İslam filozofları, Aydınlanma ve XX. yüzyıl filozofları tarafından farklı açılardan yorumlanmıştır. Bu yorum tarihine bakıldığında ilk dikkat çeken şey, Platon'un eserlerinin 'ne' dediğinin bütüncül yani nihai olarak belirlenemeyeceğidir. Bunun en temel nedenlerinden biri, her bir yorumcunun kendisini -içinde bulunduğu tarihe yön verme çabası içinde- Platon'un eserlerini anlarken bulmasıdır. Yani Platon'un eserlerinin şimdi-burada açığa çıkan gücü, geleceği etkileyen soru veya sorunların çözümü açısından bir değer olarak algılanmıştır.

Bu noktada belki en dikkat çekici örnek, XX. yüzyıl başlarında Alman üniversitelerinde oldukça yoğun olarak Platon'un eserlerinin ve ideler teorisinin tartışılmasıdır. Bu tartışmaların hangi amaca yönelik olduğuna bakıldığında şunu fark etmekteyiz: O dönemin entelektüelleri sık sık yıkılan ve yenisi kurulan Alman siyasi rejimleri ve devletleri karşısında ne tür bir siyasi rejim ve devletin o gün için en iyi olduğuna karar verebilmek amacıyla Platon'un eserlerini yeni bir gözle ele almaktadırlar. Bu bağlamda Platon'un ideler nazariyesi, bu dünya içinde bireyler arası iletişimin imkânı şeklinde yorumlanmıştır. Yani kurulacak olan rejim veya devlet, asla tek sesin (monistik) veya monolojik bir düşüncenin (diktatörlük) değil, diyalojik bir düşüncenin zemininde kurulmalıdır. Hasılı Platon'un eserlerine dair her bir yorum tarzı, metnin gücünü veya potansiyelini, şimdi-burada geleceğe yön vermek üzere açığa çıkardıkça eser farklı zaman ve mekanlarda güncelleşmekte yani içinde ortaya çıktığı tarihsel ortamın dışına farklılaşarak yayılmaktadır.

Bu açıdan bakıldığında, ele aldığımız tarihsellik kavramının evrensellelikle ilişkisi, tarihselci yaklaşımlarda zorunlu olarak ortaya çıkan yerellik-evrensellik ikilemi içinde anlaşılan tarihsel-evrensel geriliminden farklıdır. Tarihselci yaklaşımda tarihsellik kavramı, daha ziyade yerellik veya belli bir tarihsel dönemin bütünlüğü içinde konumlandırılmışlık anlamında kullanıldığı için evrenselliğin zıddı

olarak görülmektedir. Buna karşın, bizim ele aldığımız şekliyle tarihsellik, evrenselliğin zıttı değil, aksine onun (evrensel) ancak birbirinden farklı tarihsel tecrübeler aracılığıyla yeniden üretildiğinde anlam kazanabildiğine dikkat çeker.

Burada, konunun daha açık anlaşılması adına, soyut ve somut evrensel şeklinde iki farklı kavram kullanımını hatırlatmalıyız. Soyut evrensel, insan bilincinin gerçekliğe veya varlığa genel olarak açıklığını dile getirir. Ancak burada herhangi bir özel tarihsel tecrübe söz konusu olmadığından, bu evrenselin içi boş yani muhtevadan yoksundur. Dolayısıyla tarihselci yaklaşımda ortaya çıkan evrensel-yerel (tarihsel) gerilimi, tarihsel bağlam içinde neliği belirleyebilecek bir şeyin evrensel olamayacağı varsayımına dayalı görünmektedir. Zira tarihsel bağlam içinde bir şeyin neliğini belirleme işlemi, ancak sınırları açıkça belirlenebilir bir zaman-mekân dilimine referansla gerçekleşir.

Bizim ele aldığımız şekliyle tarihsellik kavramı ise, geçmişten bize ulaşan bir şeyin güç veya potansiyelinin geleceği yönlendirme sanatı içinde biçimlendirilmesini o şeyin evrenselleşme süreci olarak kabul eder. Bu yüzden tarih veya gelenek dediğimiz şey, varlıkların evrenselleşme sürecinin devamlılığı anlamına gelmektedir. Nasıl ki geçmişin şimdi-burada açığa çıkan güç veya imkânı farklılaşarak geleceğe yön verebiliyorsa, tam da bu şekilde evrensel her zaman kendisini farklılaştırarak ifşa edebilir. Yani evrensel kavramı, asla tarih veya gelenek kavramından bağımsız olarak 'anlaşılabilir' bir boyut kazanamaz. Zira tarih veya gelenekten bağımsız olarak kullanıldığında, evrensel kelimesi, sadece soyut evrenseli yani içi boş bir açıklığı ima eder. Bu yüzden evrensel kavramı, hafıza ve yaratıcı muhayyileden bağımsız olarak ele alındığında salt spekülasyon veya metafiziksel bir söylemin aracına dönüşür.

Kanaatimizce dinin (burada özellikle İslam'ı kast ediyoruz) evrenselliğini bu bağlamda ele almak bize daha anlamlı görünmektedir. İslam, bir din olarak, hem bu dünyaya hem de öte dünyaya ait bir vaat yani umudu telkin eder. Bu vaat veya umudun evrensel olabilmesi için zorunlu olan şey, şimdi-burada yaşayan insanların geçmişe yönelik hafızası ve bu umuda dair kırılğan bilinçleridir. Şimdinin geçmişe dair hafızası ve kırılğan bilincinin olmadığı bir yerde geçmişte ortaya çıkan bir dinin bugün evrenselleşme imkânı yoktur. Bu nedenle İslam'ın evrenselliği denen şey, daima bu umuda şimdi-

burada hafıza ve bilinç aracılığıyla sahip çıkılması ve geleceğe taşınması ile mümkündür. Bir başka deyişle, evrensellik, bu umudun içerdiği güç veya imkânın -yaratıcı muhayyile aracılığıyla- geleceği yönlendirme adına yeniden biçimlendirilmesiyle, tarihsellik formunda açığa çıkar.

Ontolojik anlamıyla evrensellik, daima ele aldığımız şekliyle tarihsellik içinde açığa çıkmakta olan bir süreçtir. Böylesi bir tarihsellik daima yaratıcı muhayyile aracılığıyla geleceğe yönlendirildiği için, hafıza zorunlu olarak kırpık kalacaktır. Zira geçmiş bütüncül bir resim olarak algılamak, her şeyden önce hafızayı bütüncülleştirerek demektir. Yani hafızanın kendisini geçmişe dair bir genel tasarımla özdeşleştirmek, dolayısıyla onu kendisini yenilemesine ve dönüşmesine izin vermeyecek şekilde nesneleştirmektir. Bu ise bütüncül (donuk) hafıza ile sürekli hareket içindeki yaratıcı muhayyile arasındaki bağın koparılması, yani geçmişin -donuk bir resim olarak- mevcut an ile bağının yok olmasıdır. Sonuçta bu durum daima kırpık hafızaya dayalı olarak işlev gören yaratıcı muhayyilenin geleceğe yön verme gücünün yok olmasıdır. Yaratıcı muhayyile ile kırpık hafıza arasındaki ilişki ancak kırılğan yani dönüşüme açık bilinç aracılığıyla dinamik (tarihsel) bir anlam alanı oluşturabilir.

Sonuç

Sonuç olarak, bütüne dair konuşma (metafizik) geleneğinin bir başka formu olarak tarih hakkında bütüncül konuşmak, bizi tarihle değil, tarih anlatısıyla, Vattimo'nun deyişiyle, 'sözlük anlamıyla mitos' ile yüzleştirir.⁴ Bu yüzden tarihin ontolojik tecrübesi olarak tarihsellik, bütün hakkında 'ne' değil, 'nasıl' sorusu eşliğinde ancak kırılğan yani farklılaşan bir süreç olarak konuşabileceğimizi fark ettirir. Zira bu farklılaşan kırılğan süreçten bağımsız olarak bütünden veya evrenselden bahsetmek, içinden çıkılamayan ve spekülasyonla düzlemde kendini daima tekrarlamak durumunda olan *aporia* (anlamsızlık sınırı, aşılabilir sınır) üretmektedir. Biz bütünü daima bir şeyin tarihsel süreç içinde nasıl var olmakta olduğuna bakarak zamansal formuyla tecrübe ederiz. Yani bütün, daima açık uçlu geleceğe ertelenerek, dolayısıyla hep farklılaşarak karşımıza çıkmakta

⁴ Vattimo, özellikle Aydınlanma dönemi sonrası biçimlenen ve uzun bir süre genel kabul gören ilerlemeci tarih anlayışının dikkatle bakıldığında bir sürü farklı anlatıların bir araya getirilmesiyle oluşan bir modern mitos olduğunu söyler. Bk. Gianni Vattimo, "Myth and the Destiny of Secularization, Social Research", *Myth in Contemporary Life* 52/2 (1985): 347-362.

olan bir süreç olup, asla kendi içine kapalı bir yapı değildir. Bu yüzden tarihsellik, evrenselin şimdi-burada bize kendisini geçmişte olduğundan daha farklı biçimde tecrübe ettirme hadisesidir. Tarihsellik ise, en temelde kırık hafıza ve kırılğan bilinci oluşturan ve bu bilinç tarafından anlamlandırılan tarihselliğe dayandığı halde, bu anlamdaki tarihselliği kendi içine kapalı bütün anlatısı yani mitos arkasında gizleme faaliyetidir.

Kaynakça

- Arnason, Johann P. "Theorising History and Questioning Reason". *Theoria: A Journal of Social and Political Theory* 87 (1996): 1-20.
- Papaioannou, Chrysi Andriani. *Ahead of its Time: Historicity, Chronopolitics, and the Idea of the Avant-Garde after Modernism*. Leeds: The University of Leeds, School of Fine Art, History of Art and Cultural Studies, Doktora Tezi, 2017. Erişim 14 Kasım 2019. http://etheses.whiterose.ac.uk/16922/1/Papaioannou_Ahead%20of%20Its%20Time.pdf
- Vattimo, Gianni. "Myth and the Destiny of Secularization, Social Research". *Myth in Contemporary Life* 52 sayı:2 (1985): 347-362. Erişim 26 Ekim 2019. https://www.jstor.org/stable/40970374?seq=1#meta-data_info_tab_contents